

प्रति,

जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी

ठाणे/पालघर/रायगड/रत्नागिरी/सिंधुदुर्ग/कोल्हापूर/सांगली/अहमदनगर/ नंदुरबार

विषय - राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम

सन २०१८ -१९ च्या अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शक सूचना...

- संदर्भ -**
१. शासन निर्णय क्रमांक डीसीटी २३१६/प्र.क्र.१३३/का. १४१७, मंत्रालय, मुंबई, दि.०५ डिसेंबर, २०१६
  २. शासन निर्णय क्रमांक सुकृऔ-२०१६/प्र.क्र.३०१/११- अ, मंत्रालय, मुंबई, दि.२१ जानेवारी, २०१७
  ३. शासन निर्णय क्रमांक असुअ-०३१७/प्र.क्र.१८/राकृवियो कक्ष, मंत्रालय, मुंबई, दि.१३ एप्रिल, २०१७
  ४. शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण-२०१७/प्र.क्र.३१/१७- अ, मंत्रालय, मुंबई, दि.१९ एप्रिल, २०१७
  ५. शासन निर्णय क्रमांक असुअ-०३१७/प्र.क्र.२३/राकृवियो कक्ष, मंत्रालय, मुंबई, दि.२९ जुलै, २०१७

प्रस्तावना

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान भात हे अभियान राज्यात एकूण आठ जिल्ह्यात राबविण्यात येत आहे. या जिल्ह्या व्यतिरिक्त ९ जिल्ह्यांमध्ये राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम राबवावयाचा आहे. ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, कोल्हापूर, सांगली, अहमदनगर व नंदुरबार या ९ जिल्ह्यांची भात पिकाची सरासरी उत्पादकता राज्याच्या सरासरीपेक्षा जास्त आहे. तथापि, या जिल्ह्यांमध्ये भात पिकाची उत्पादकता वाढीस अजून ही मोठा वाव आहे. तसेच या भात क्षेत्रात भात पिकानंतर बहुतांशी दुसरे पिक घेतले जात नाही. या क्षेत्रामध्ये जर भात पिक पद्धतीची प्रात्याक्षिके घेतल्यास भात पिकाचे उत्पादकता वाढीस मदत होईल, तसेच भात पिकानंतर शेतकऱ्यास कडधान्याचे जास्तीचे उत्पन्न मिळेल त्याच बरोबर जमिनीची सुपीकता टिकवण्यास मदत होईल याचा विचार करून भात पिक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्याक्षिके या बाबीचा या योजनेमध्ये समावेश करण्यात येत आहे. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोंकण कृषी विद्यापीठ दापोली, महाबीज, कृषी विभाग, शेतकरी गट व राईस मिल चालक यांची बैठक घेऊन त्यांना भाताचे विकसित केलेले सुधारित वाण याची माहिती देऊन कोणत्या वाणास चांगला भाव मिळेल याचा अंदाज घेण्यात आला व त्यानुसार त्या सुधारित वाणाचे बियाणे उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीकोनातून बियाणे वितरण या बाबीचा ही या योजनेमध्ये समावेश करण्यात येत आहे. या योजनेमध्ये भात पिक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्याक्षिके, बियाणे वितरण व पिक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण या बाबींचा समावेश करण्यात आला आहे.

विहित केलेल्या प्रमाणानुसार अनुसूचित जाती/ अनुसूचित जमातीच्या शेतकऱ्यांना लाभ पोहचेल याची दक्षता घ्यावी. या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी उपरोक्त संदर्भ क्र. ४ वरील शासन निर्णयानुसार करावी.

१. भात पिक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्याक्षिके :

१.१. पिकनिहाय तंत्रज्ञान :

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत भात उत्पादन वाढ व बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रमाचे भात पिक पद्धतीनुसार प्रात्याक्षिकांसाठीचे जिल्हानिहाय लक्षांक परिशिष्ट १ मध्ये दिलेले आहेत. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी यांनी त्यांचे स्तरावरून स्थानिक परिस्थितीनुसार पिक पद्धतीनुसार प्रात्याक्षिकांचे तालुकानिहाय लक्षांक देण्यात यावेत. कोणत्याही परिस्थितीमध्ये परिशिष्ट १ मध्ये दिलेल्या आर्थिक मर्यादा ओलांडण्यात येवू नये. भात क्षेत्रामध्ये भात पिकानंतर बहुतांशी कोणतेही पिक घेतले जात नाही जर भात पिकानंतर कडधान्याचे पिक घेतले तर शेतकऱ्याचे उत्पन्न वाढेलच त्याचबरोबर पिकाच्या फेरपालटीमुळे जमिनीची सुपीकता टिकवण्यास मदत होईल याचा विचार करून भात पिक पद्धतीनुसारच प्रात्याक्षिके घेण्यात यावीत. यासाठी "उन्नत शेती-समृद्ध

शेतकरी" मोहीम राबविणेबाबत शासन निर्णय दिनांक, १३ एप्रिल, २०१७ मध्ये घालून दिलेल्या कार्यपद्धतीचा खालील प्रमाणे अवलंब करावा.

i) पिक प्रात्यक्षिक १० हे. क्षेत्राच्या क्लस्टरवर घेण्यात यावेत.

ii) पिक प्रात्यक्षिकांची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी कृषी सहाय्यकाकडे राहिल.

iii) प्रात्यक्षिक पिकाची तालुक्याची सरासरी उत्पादकता, राज्यात काही शेतकऱ्यांनी या पिकांमध्ये मिळविलेली उच्चतम उत्पादकता आणि त्या पिकांची विद्यापीठाने ठरवून दिलेली अनुवांशिक उत्पादन क्षमता (Genetic potential) यामध्ये मोठी तफावत आहे. ही तफावत कमी करून पिकांची उत्पादकता वाढविण्यासाठी स्थानिक कृषी हवामान पद्धतीचा विचार करून संबंधित कृषी विद्यापीठांच्या कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक जिल्ह्यातील प्रमुख पिकांसाठी कृषी विद्यापीठांच्या शास्त्रज्ञांनी (संचालक, संशोधन/संचालक, विस्तार) आधुनिक तंत्रज्ञान निश्चित करून विभागीय कृषी सहसंचालकांना द्यावे. सर्व विभागीय कृषी सहसंचालकांनी याकामी कृषी विद्यापीठ, कृषी विभागाचे क्षेत्रीय अधिकारी व अन्य संस्थांशी समन्वय साधून तंत्रज्ञान निश्चित करून घ्यावे व हे तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्याच्या दृष्टीने विस्तार कार्याचे तसेच, पिक प्रात्यक्षिकांचे नियोजन करावे. तंत्रज्ञान निश्चितीसाठी त्या-त्या पिकांचे उच्चतम उत्पादन घेतलेल्या शेतकऱ्यांची मदत देखील घेण्यात यावी.

iv) एकूण १० हे. क्षेत्र असणाऱ्या शेतकऱ्यांचे समूह/गटामार्फत प्रात्यक्षिकांची अंमलबजावणी करण्यात यावी, भात पीक पद्धतीवर आधारित प्रात्यक्षिकासाठी लाभार्थी निवडताना दोन्ही हंगामात पिके घेण्याची तयारी असणाऱ्या व त्याप्रमाणे सुविधा उपलब्ध असलेल्या व शासनाने ठरवून दिलेल्या तंत्रज्ञानाप्रमाणे पिक प्रात्यक्षिकाचे आयोजन करण्यास तयार असतील अशा शेतकऱ्यांचीच निवड करावी.

v) गावातील प्रात्यक्षिकांच्या संख्येपेक्षा अधिक गटांची इच्छुकता प्राप्त झाल्यास लाभार्थी गटाचे लॉटरी पद्धतीने निवड करण्यात यावी. प्रात्यक्षिक क्लस्टर मधील सर्व शेतकऱ्यांचा गटामध्ये समावेश असणे बंधनकारक राहिल. प्रती शेतकरी कमीत कमी ०.४० हेक्टर क्षेत्रावर प्रात्यक्षिकाचे आयोजन करावे.

vi) पिक प्रात्यक्षिकासाठी निवडण्यात आलेल्या शेतकऱ्यांना वाटप केलेल्या मृद आरोग्य पत्रिके आधारे अथवा ज्या ठिकाणी मृद आरोग्य पत्रिका उपलब्ध नसेल अशा ठिकाणी मृद तपासणी करून त्या अहवालाप्रमाणे लागणाऱ्या निविष्टा (पॅकेज) निश्चित कराव्यात. सदर निविष्टा संबंधित कृषी विद्यापीठांचे शास्त्रज्ञ व संबंधित विभागीय कृषी सहसंचालकांनी निश्चित करावे.

Vii) भात पिक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्यक्षिकांकरिता प्रती हेक्टर अनुदान मर्यादा रु.९०००/- आहे.त्यातील मनुष्यबळ विकास हा घटक राबविणे अनिवार्य राहिल. यापैकी शेतीदिनासाठी प्रति हेक्टर रु. २५० , प्रशिक्षण /प्रसिद्धी साहित्यासाठी प्रति हेक्टर रु. २५० आणि शास्त्रज्ञ व कृषितज्ञ यांच्या भेटी व मार्गदर्शनासाठी रु.३०० प्रति हेक्टर प्रमाणे खर्च करण्यात यावा . उपरोक्त प्रमाणे निश्चित केलेल्या पॅकेज नुसार प्रती हेक्टर रु. ९०००/- मर्यादेत खरिप मध्ये भात पिकासाठी व रब्बीमध्ये कडधान्यासाठी किती अनुदान अदकरावे हे ठरविण्यात यावे .

Viii) पीक प्रात्यक्षिकासाठी त्या-त्या क्षेत्रासाठी शिफारस केलेल्या वाणांचे प्रमाणित बियाणे वापरणे बंधनकारक आहे. प्रात्यक्षिकासाठी लागणारे बियाण्याची मागणी प्राधान्याने महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषी विद्यापीठे, तसेच जैविक खते व औषधांची मागणी शासकीय जैविक प्रयोगशाळा या शासकीय संस्थांकडे करण्यात यावी.

IX) या निविष्टांव्यतिरिक्त अन्य निविष्टांची लाभार्थी शेतकरी गटाने खुल्या बाजारातून त्यांच्या पसंतीने खरेदी करावी व त्यानंतर खरेदी केलेल्या निविष्टांची पिक प्रात्यक्षिकासाठीच वापर केल्याची खात्री करून प्रात्यक्षिकांच्या मापदंडानुसार निविष्टासाठी उपरोक्त ठरविल्या अनुदान गटातील शेतकऱ्यांच्या आधार संलग्न बँक खात्यात थेट अनुदान जमा करण्यात यावे. कृषी विभागामार्फत शेतकऱ्यांना कीटकनाशके, खते व औषधे इ. ची 'जनेरिक' नावाने शिफारस करावी.अनुदानाच्या अदायगीसाठी उपरोक्त संदर्भ क्र १ ते ५ मध्ये घालून दिलेल्या कार्य पद्धतीचा अवलंब करावा .

- **एकात्मिक कीड व्यवस्थापन:**

प्रात्यक्षिक क्षेत्रातील पिकावर येणाऱ्या संभाव्य किडी व रोगांबाबत सखोल माहिती लाभार्थ्यांस देण्यात यावी. पिकाच्या विविध अवस्थेमध्ये येणाऱ्या किडींचे सर्वेक्षण करण्याबाबत लाभार्थ्यांस प्रशिक्षित करावे तसेच क्रॉपसॅप अंतर्गत नियुक्त केलेल्या किडरोग सर्वेक्षकांची मदत घेण्यात यावी. किडरोग सर्वेक्षणाच्या आधारे दिलेल्या सल्ल्यानुसारच किडनाशकांचा वापर करण्याबाबत लाभार्थ्यांस प्रवृत्त करावे. यासाठी कृषी विद्यापीठाने पीकनिहाय व किडरोगनिहाय केलेल्या शिफारशींचा अवलंब करावा तसेच लेबल क्लेम प्रमाणेच किडनाशकाची निवड करावी.

- **मनुष्यबळ विकास:**

खरीप हंगामासाठी ऑगस्ट-सप्टेंबर, आणि रब्बी हंगामासाठी डिसेंबर-जानेवारी महिन्यामध्ये प्रात्यक्षिक प्लॉटवर शेतीदिनाचे आयोजन करून परिसरातील शेतकऱ्यांच्या भेटी घडवून आणाव्यात. शेती दिनास स्थानिक लोकप्रतिनिधीना बोलवावे. शेतीदिनासाठी प्रति हेक्टर रु. २५० प्रमाणे खर्च करण्यात यावा. याद्वारे राबविलेल्या तंत्रज्ञानास व्यापक प्रसिद्धी द्यावी.

प्रसिद्धी साहित्यासाठी प्रति हेक्टर रु. २५० तरतूद असून सदर तरतूद लाभार्थ्यांला शेतकरी मासिकाचे वर्गणीदार करण्यासाठी वापरावी.

शास्त्रज्ञ व कृषितज्ञ यांच्या भेटी व मार्गदर्शनासाठी रु.३०० प्रति हेक्टर अनुदान अनुज्ञेय असून पेरणीपूर्व, पिकाचे वाढीच्या कालावधीमध्ये तसेच काढणीपश्चात कालावधीमध्ये प्रात्यक्षिक प्रकल्प क्षेत्रास कृषी विद्यापीठ/ कृषी महाविद्यालय/ कृषी विज्ञान केंद्र/ कृषी संशोधन केंद्र येथील शास्त्रज्ञ यांच्या भेटी व लाभार्थ्यांशी संवाद घडवून आणावा. त्यांनी केलेल्या मार्गदर्शनाची नोंद कृषि सहाय्यकांनी क्षेत्रिय स्तरावरील नोंदवहीत करावी. यापैकी अधिकारी व शास्त्रज्ञ भेटी या बाबीखाली उपलब्ध अनुदानातून उर्वरित रक्कम पिक कापणी प्रयोगासाठी वापरण्यात यावी.

x) पिक प्रात्यक्षिकांमध्ये वापरलेले तंत्रज्ञान या प्रात्यक्षिकांमध्ये सहभागी नसणाऱ्या राज्यातील इतर सर्व शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी प्रात्यक्षिकाचे क्षेत्रावर स्थानिक शेतकऱ्यांच्या भेटीचे आयोजन करण्यात यावे.

xi) प्रत्येक पिक प्रात्यक्षिक क्लस्टरमधून रँडम पद्धतीने एक प्लॉट निवडून त्याची शेतकरी गटाच्या उपस्थितीत शास्त्रोक्त पद्धतीने पिक कापणी करण्यात यावी. तालुक्यातील एकूण पिक कापणी प्रयोगाचे संकलन करून तो अहवाल जिल्हास्तरावर सादर करण्यात यावा व जिल्हास्तरावरून यांचे संकलन करून पीकनिहाय प्रात्यक्षिकांद्वारे साध्य करण्यात आलेल्या उत्पादकतेचा अहवाल कृषी आयुक्तालयास सादर करावा.

xii) उपविभागीय कृषी अधिकारी यांनी त्यांचे कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक तालुक्यामध्ये व तालुका कृषी अधिकारी यांनी त्यांचे कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक मंडळामध्ये किमान एक पिक कापणी प्रयोगास हजर राहून सनियंत्रण करावे.

१.२. प्रात्यक्षिक अंमलबजावणीबाबत सर्वसाधारण सूचना

- प्रात्यक्षिक क्लस्टरसाठी निवड केलेल्या क्षेत्राचे मंडळ कृषि अधिकारी यांनी पायाभूत सर्वेक्षण काम पूर्ण करून क्लस्टरमधील उत्पादकतेच्या लक्षांकांसह प्रकल्प आराखडा तयार करून त्यास जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी मान्यता प्रदान करावी. निश्चित केलेले प्रात्यक्षिकांचे तालुकानिहाय उत्पादकता लक्षांक राष्ट्रीय कृषि विकास योजना कक्षास कळविण्यात यावेत.
- **विहित केलेल्या प्रमाणानुसार अनुसूचित जाती/ अनुसूचित जमातीच्या तसेच महिला लाभार्थ्यांचा समावेश करणे बंधनकारक राहिल.**
- प्रात्यक्षिक क्षेत्रातील पिकांची पूर्वमशागत, बीजप्रक्रिया, पेरणी/ लावणी, आंतरमशागत, सिंचन व्यवस्था, विशेष तंत्रांचा वापर, पीक संरक्षण, काढणी व मळणी या सर्व कामांचे नियोजन लाभार्थी गटास तयार करून द्यावे.

- प्रात्यक्षिकासाठी आवश्यक सर्व निविष्ठांविषयी शेतकऱ्यांना अवगत करावे, निविष्ठांची खरेदी उत्पादक गटाने वेळेत करणे बंधनकारक राहिल. गटामार्फत खरेदी करण्यात आलेल्या तसेच शेतकरी लाभार्थीनिहाय वाटप केलेल्या निविष्ठांच्या नोंदी कृषि सहाय्यकाने प्रात्यक्षिक नोंदवहीमध्ये घ्याव्यात.
- प्रात्यक्षिकांतर्गत प्रती हेक्टरी आर्थिक मर्यादेपेक्षा अधिकचा खर्च झाल्यास सदर खर्च संबंधित लाभार्थ्याने करावा.
- प्राप्त निविष्ठांचा वापर नियोजित प्रात्यक्षिकासाठीच केला जाईल व त्यांचा गैरवापर होणार नाही याबाबत खातरजमा करावी.
- लाभार्थ्यांची यादी ग्रामपंचायत नोटीस बोर्डवर जाहीर करावी राज्य शासनाच्या वेबसाईटवर भरावी.
- प्रात्यक्षिक प्लॉट शेजारी पारंपरीक पध्दतीवर आधारीत तुलनात्मक प्लॉट घेण्यात यावा.
- सदर प्रात्यक्षिके शक्यतो रस्त्यालगत व त्या संबंधित गावातील जमिनीचा प्रकार/सुपीकता यांचे प्रतिनिधिक असावीत. प्रात्यक्षिकाबाबतचा फलक रस्त्याच्या कडेला प्लॉटशेजारी दर्शनी भागात लावण्यात यावा व त्यावर खालील माहिती नमूद करावी.

समाविष्ट गावाचे नाव/गावांची नावे, गटाचे नाव, शेतकरी संख्या, पीक व वाण, प्रात्यक्षिकाचा प्रकार, प्रति हेक्टर बियाणे वापर व पेरणीचे अंतर, पेरणीची तारीख, वापरलेल्या निविष्ठांचा तपशील, जिल्हास्तरीय सल्लागाराचे नाव व भ्रमणध्वनी क्रमांक, तंत्र सहाय्यकाचे नाव व भ्रमणध्वनी क्रमांक, कृषि सहाय्यकाचे नाव व भ्रमणध्वनी क्रमांक.

- प्रात्यक्षिकासाठीच्या निविष्ठा वेळेपूर्वी लाभार्थी गटास उपलब्ध होण्यासाठी आवश्यक ते नियोजन व वेळापत्रक मंडळ कृषि अधिकारी यांनी तयार करावे.
- कृषिसहाय्यकाने लाभार्थी गटास पिकनिहाय वितरण केलेल्या व वापरलेल्या निविष्ठांच्या नोंदी नोंदवहीत ठेवाव्यात. सदर नोंदवहीमध्ये शेतकरीनिहाय आलेल्या उत्पादनाची माहिती खालील प्रपत्रात जतन करावी.

कृषि सहाय्यक स्तरावरील पिक कापणी प्रयोग नोंद वहीनुमा

कृषि सहाय्यकाचे नाव----- :

कार्यक्षेत्र :-----

प्रात्यक्षिकाचे गाव----- : जिल्हा ----- : तालुका ----- :

पिक :----- वाण :-----

सहभागी शेतकऱ्यांचे नाव व शेत गट क्र.मो.नं.	प्रात्यक्षिकातील क्षेत्र (.हे)	मिळालेले उत्पादन(किं. हे.)		किमानआधारभूत किमतीनुसार मिळालेले उत्पन्न(रु. हे.)		प्रात्यक्षिकातील मिळालेले निव्वळ वाढीव उत्पन्न (रु. हे.)
		प्रात्यक्षिकातील	पारंपारिक पध्दतीने	प्रात्यक्षिकातील	पारंपारिक पध्दतीचे	

वरिष्ठ अधिकाऱ्याने या नोंदवहीत तपासणी करून दिनांकसहीत अभिप्राय नोंदवून स्वाक्षरी करावी.

प्रात्यक्षिकांचे अनुभवावरून गावातील शेतकऱ्यांनी जवळपासच्या क्षेत्रातील किती/ तंत्रज्ञान अवलंब केला त्याची शेतकरी संख्या---- व क्षेत्र --- हेक्टर.

प्रात्यक्षिकास भेटी दिलेल्या शेतकऱ्यांची संख्या----

सदर अभिलेख अभियानाच्या मूल्यमापनाचे वेळी उपलब्ध करून देणे बंधनकारक राहिल.

सदर कृषि सहाय्यकांची बदली झाल्यास नोंदवही रुजू होणाऱ्या नवीन कृषि सहाय्यकाकडे वर्ग करावी. सदर अभिलेख कायमस्वरुपी (वर्ष २०) जतन करणे बंधनकारक राहिल.

- प्रात्यक्षिकासाठी वितरीत करावयाच्या निविष्ठा संदर्भात मागणी, तपासणी व देयक अदायगी या अनुषंगाने संचालक, निविष्ठा व गुण नियंत्रण यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या अद्ययावत मार्गदर्शक सूचनांनुसार कार्यवाही करण्यात यावी.
- प्रात्यक्षिक घेतलेल्या प्लॉटच्या व कंट्रोल प्लॉटच्या उत्पादनाचा तुलनात्मक अभ्यास करून मूल्यमापन अहवाल उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी मार्फत खालील नमूद केलेल्या प्रपत्रात कृषि आयुक्तालयास सादर करावा.

पीक प्रात्यक्षिकांमधील उत्पादकता अहवाल				
राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचक्रार्थक्रम सन २०१८ -१९ अंतर्गत पिक पध्दतीवर आधारित पिकप्रात्यक्षिकांचा उत्पादकता तपशील				
अ.क्र.	बाब	क्षेत्र (हे.)	उत्पादकता (क्विं./हे.)	
	पिक पध्दतीवर आधारित पिक प्रात्यक्षिके (पिकनिहाय उत्पादकता)		प्रात्यक्षिक प्लॉट	तुलनात्मक प्लॉट
१	भात			
२	कडधान्य			

२. बियाणे वितरण :

पिकांच्या उत्पादकता वाढीसाठी सुधारित वाणांचे महत्व लक्षात घेऊन भात पिकाच्या १० वर्षी आतील सुधारित वाणाच्या बियाण्यास रु.२०००/- प्रती क्विंटल व १० वर्षी वरिल सुधारित वाणास रु.१०००/- प्रति क्विंटल प्रमाणे कमाल अनुदान मर्यादा आहे. सदर घटकाच्या अंमलबजावणी बाबत कृषि आयुक्तालयाच्या दि. २६/०४/२०१६ रोजीच्या पत्रानुसार जिल्हास्तरीय बियाणे समिती गठीत करावी. भात पिकांच्या उत्पादकता वाढीसाठी बियाणे बदलाचे महत्व विचारात घेता सुधारित वाणांचे प्रसारासाठी खालीलप्रमाणे अनुदान अनुज्ञेय आहे.

अ.क्र.	पिकाचे नाव	अधिकतम अनुदान मर्यादा	
		वयोमर्यादा	सुधारित वाणाच्या प्रमाणित बियाण्या करिता
१	भात	१० वर्षांच्या आतील अधिसूचित वाण	किंमतीच्या ५० टक्के किंवा उच्चतम रु.२०००/- प्रती क्विंटल या पैकी किमानप्रमाणे ०
		१० वर्षांच्या वरिल अधिसूचित वाण	किंमतीच्या ५० टक्के किंवा उच्चतम रु.१०००/- प्रती क्विंटल या पैकी किमानप्रमाणे ०

२.१ जिल्हानिहाय, पिकनिहाय वितरीत करावयाच्या प्रमाणित बियाण्यांचा तपशील परिशिष्ट १ मध्ये सहपत्रीत करण्यात येत आहे. सदर घटकाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापीठे यांच्याबरोबर दररोज समन्वय ठेवून लक्षांकाप्रमाणे संबंधित तालुक्यामध्ये बियाणे वेळेत वितरीत केले जाईल याबाबत स्थानिक पातळीवर कार्यपद्धती तयार करावी. **विहित केलेल्या प्रमाणानुसार अनुसूचित जाती/ अनुसूचित जमातीच्या शेतकऱ्यांना लाभ पोहचेल याची दक्षता घ्यावी.**

२.२ जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी स्तरावरून लक्षांकनिहाय व पिकनिहाय लागणाऱ्या बियाण्यांची मागणी पुरवठादार संस्थांना तात्काळ दयावी. बियाणे पुरवठादार संस्थांनी त्यांचे वितरकामार्फत प्रमाणित बियाणे वाटप करावयाचे आहे. मंडळ कृषि अधिकाऱ्यांनी (नोडल अधिकारी) अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती प्रवर्गातील शेतकऱ्यांच्या याद्या संबंधित वितरकाकडे द्याव्यात.

२.३ पुरवठादार संस्थांना यांच्या वितरकांनी बियाणे विक्री अनुदानित दराने खुल्या पध्दतीने करावयाची आहे. शेतकऱ्यांना बियाणे घेण्यासाठी जास्त अंतर जावे लागणार नाही यादृष्टिने जास्तीत जास्त वितरकाकडे बियाणे उपलब्ध होईल याची दक्षता जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी व बियाणे पुरवठादार संस्थांनी घ्यावी.

- २.४ जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांनी तालुकानिहाय व प्रवर्गनिहाय निश्चित केलेल्या लक्षांकानुसार पुरवठादार संस्थांनी त्या तालुक्यातील आपल्या अधिकृत वितरकांकडे प्रमाणित बियाणे उपलब्ध करून द्यावे व वाणनिहाय किती बियाणे उपलब्ध करून देण्यात आले आहे याची वितरकनिहाय माहिती संबंधित तालुका कृषि अधिकारी व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांना विनाविलंब उपलब्ध करून द्यावी.
- २.५ वितरकांकडे दर्शनी भागावर राष्ट्रीय कृषि विकास योजने अंतर्गत प्रमाणित बियाणे अनुदानावर उपलब्ध असल्याचा फलक लावावा. तसेच वाणनिहाय दर, अनुदान व अनुदान वजा जाता पॅकींगनिहाय येणारी किंमत याची माहिती संबंधित वितरकाने फलकावर प्रदर्शित करणे आवश्यक आहे.
- २.६ बियाणे घेण्यास येणाऱ्या शेतकऱ्यांचे नाव, प्रवर्ग, गाव, गट क्रमांक, क्षेत्र याबाबतची माहिती घेऊन व त्याची खात्री करून संबंधित वितरकांनी अनुदान वजा जाता येणारी किंमत घेऊन शेतकऱ्याला बियाणे वितरीत करावे. **कृषि विभागामार्फत कोणत्याही परीस्थितीत शेतकऱ्याकडून अनुदान वजा जाता रक्कम वसूल केली जाणार नाही याची पुरवठादार संस्थांनी नोंद घ्यावी. लाभार्थी हिश्याची रक्कम शेतकऱ्याकडून वसूल करण्याची जबाबदारी पुरवठादार संस्थांच्या वितरकांची राहिल.**
- २.७ खरीप व रब्बी हंगामात लाभार्थीनिहाय वितरण, वितरकाची साठा नोंदवही व विक्री बिलांची तपासणी ताकूअ यांनी वेळोवेळी करावी.
- २.८ वितरीत केलेल्या बियाण्याची खातरजमा होण्यासाठी संबंधित वितरकाने प्रवर्गनिहाय लाभार्थी याद्या तालुका कृषि अधिकारी यांचेकडे सादर कराव्यात. तालुका कृषि अधिकारी व बियाणे पुरवठादार संस्थांकडून संयुक्त बियाणे वितरण अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी बियाणे वितरण प्रमाणपत्र जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयास पाठवावे. सदर वितरण प्रमाणपत्राच्या आधारे जिल्हास्तरावरून संबंधित पुरवठादार संस्थांना अनुदान वितरीत करण्यात यावे.
- २.९ पुरवठादार संस्थांकडून वितरकांकडे बियाणे प्राप्त झाल्यानंतर गुणवत्ता नियंत्रण निरीक्षकांनी लॉट निहाय नमुने घेऊन शासकीय बीज परीक्षण प्रयोगशाळेकडून तपासून घ्यावेत. गुणवत्ता नियंत्रणाबाबत व अप्रमाणित नमुन्याच्या देयक अदायगी प्रकरणी संचालक, निविष्ठा व गुणनियंत्रण यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या निर्देशांचे पालन करावे.
- २.१० **आयुक्तालयाकडून उपलब्ध करून देण्यात येणाऱ्या अनुदानामधून प्रथम प्राधान्याने बियाण्टकाची अदायगी विहित कार्यपद्धतीचा अवलंब करून करावी**
- २.११ सदर घटकाचे प्रभावी सनियंत्रणाची जबाबदारी उपविभागीय कृषि अधिकारी यांची राहिल.
- २.१२ पुरवठा केलेल्या बियाणाबाबत काही तक्रारी निर्माण झाल्यास जिल्हास्तरीय / तालुका स्तरीय तक्रार निवारण समितीद्वारे प्रत्यक्ष क्षेत्रास भेटी देवून निरीक्षणे नोंदवावीत, समितीने शास्त्रोक्त पद्धतीने सुस्पष्ट निष्कर्ष नोंदवावेत. अप्रमाणित नमुन्याबाबत तसेच, तक्रारीचे अनुषंगाने पुढील कार्यवाही गुणवत्ता नियंत्रणाबाबत संचालक, निविष्ठा व गुणनियंत्रण यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या निर्देशानुसार करावी. तक्रारीबाबत बियाणे अधिनियम १९६६, बियाणे नियम १९६८ च्या भाग ९ मधील नियम २३-A नुसार कार्यवाही करावी.

३. पीक पद्धतीवर आधारित शेतकरी प्रशिक्षण :

सुधारित पीक उत्पादन पद्धतीची माहिती जास्तीत जास्त शेतकऱ्यापर्यंत पोहोचण्यासाठी प्रशिक्षण ही बाब महत्त्वाची असल्याने कार्यक्रममध्ये पीक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षणाचा समावेश करण्यात आलेला आहे. पीक पद्धतीवर आधारित शेतकरी प्रशिक्षण दोन सत्रांमध्ये राबवावयाचे आहेत. जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी व प्रकल्प संचालक, आत्मा यांनी सदर घटकाचे नियोजन व अंमलबजावणी खालीलप्रमाणे करावी .

- जिल्हानिहाय दिलेल्या लक्षांकानुसार ज्या शेतकऱ्यांची पीक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्यक्षिकांकरिता निवड झालेली आहे त्याच शेतकऱ्यांना /शेतकरी गटांना प्राधान्याने प्रशिक्षित करावे .

- सदर शेतकरी प्रशिक्षण वर्ग हे उन्नत शेती समृद्ध शेतकरी अभियानाच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार कृषि विज्ञान केंद्र मार्फत घ्यावीत.
- प्रशिक्षण वर्ग हा एकूण दोन सत्रांमध्ये (खरीप व रब्बी) हंगामाच्या सुरवातीस प्रत्येकी एक सत्र आयोजित करण्यात यावा.
- प्रत्येकी ३५ शेतकऱ्यांच्या समुहासाठी एका सत्रासाठी रक्कम रु. ७०००/- आर्थिक तरतूद राहिल. संपुर्ण दोन सत्रांच्या प्रशिक्षण वर्गासाठी एकूण रक्कम रु. १४०००/- अनुदान अनुज्ञेय राहिल. **प्रशिक्षणासाठी निवडलेले ३५ शेतकऱ्यांनाच दोन्ही सत्रांमध्ये प्रशिक्षण द्यावयाचे आहे. प्रत्येक सत्रासाठी वेगवेगळे शेतकरी निवडण्यात येऊ नये.**
- सदर प्रशिक्षण पीक पद्धतीवर आधारित असल्याने प्रशिक्षणार्थीना आंतरपीक पद्धती व साखळी पीक पद्धती बाबतचे प्रशिक्षण साहित्य देणे बंधनकारक राहिल.
- पिक व्यवस्थापन (लागवड पद्धती व पिक संरक्षण) बरोबरच प्राथमिक प्रक्रिया , साठवणूक व विक्री व्यवस्थापन या विषयांचा देखील समावेश प्रशिक्षण कार्यक्रमात करावा.
- प्रशिक्षण शेतकऱ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग व कृतिद्वारे अनुभव (Experiential learning) या तत्वावर आधारीत राहिल. शेतकरी प्रशिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा हंगामानुसार व स्थानिक गरजेनुसार राहिल.
- हंगामनिहाय व पिकनिहाय प्रशिक्षणाचे वेळापत्रक तयार करून आयुक्तालयास सादर करावे.
- महिनानिहाय आयोजित केलेल्या प्रशिक्षणाचे भौतिक साध्य मासिक प्रगती अहवालामध्ये दर्शवावे.

शेतकरी प्रशिक्षण वर्गाचे बाब निहाय मापदंड खालीलप्रमाणे राहिल.

अ.क्र.	तपशिल/बाब	मापदंड	२ सत्रासाठी एकूण रक्कम रु.
१	तज्ञांचे मानधन	रु. १००० प्रति सत्र	रु. २,०००/-
२	प्रशिक्षणासाठी लागणारे साहित्य व लेखनसामग्री	रु. १००० प्रति सत्र	रु. २,०००/-
३	प्रशिक्षणार्थी व सहाय्यक कर्मचाऱ्यासाठी अल्पोपहार (३५ व्यक्तींसाठी)	रु. १००/- प्रतिव्यक्ती प्रति सत्र	रु. ७,०००/-
४	आकस्मिक खर्च, इंधन वाहनाची सोय इ.	रु. १५००/- प्रति सत्र	रु. ३,०००/-
एकूण खर्च			रु.१४,०००/-

आयोजित केलेल्या प्रशिक्षण सत्रांबाबत जिल्ह्याचा सविस्तर अहवाल कृषी आयुक्तालयास पाठवावा. अहवालामध्ये प्रशिक्षणाचे वेळापत्रक, निवडलेले विषय, प्रशिक्षण साहित्य (घडीपत्रिका, माहितीपत्रक, पुस्तिका इ.), तज्ञ मार्गदर्शकांची नावे, संपर्क क्रमांक व ई-मेल पत्ते, सहभागी प्रशिक्षणार्थींची संख्या, फोटो आणि बातम्या यांचा समावेश असावा.

योजना अंमलबजावणीसाठी तपासणी :-

शासनाने निर्देशित केलेप्रमाणे लाभार्थ्यांच्या यादीनुसार सर्व लाभार्थी शेतकऱ्यांच्या शेतावर हाती घेण्यात आलेल्या कार्यक्रमाची प्रत्यक्ष तपासणी संबंधित गावातील कृषी सहाय्यकांनी करायची असून आपला अहवाल तालुका कृषी अधिकाऱ्यामार्फत जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकाऱ्याकडे सादर करावयाचा आहे. विविध स्तरावर खर्चाच्या तपासणीची टक्केवारी खालीलप्रमाणे राहिल.

अ.क्र.	स्तर	टक्केवारी
१	विभागीय कृषि सहसंचालक	०.५
२	जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी	१
३	उपविभागीय कृषि अधिकारी	५
४	तालुका कृषि अधिकारी	२५
५	मंडल कृषि अधिकारी	५०
६	कृषि पर्यवेक्षक/ कृषिसहाय्यक	१००

लाभार्थीची ऑनलाईन माहिती भरणे

राष्ट्रीय कृषि विकास योजने अंतर्गत - भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रमांमध्ये लाभार्थ्यांना निरनिराळ्या बाबींचा लाभ देण्यात येतो. अशा लाभार्थींची माहिती केंद्र शासनाच्या सुचनेनुसार ऑनलाईन testmisagri.mahaonline.gov.in (mis) माहिती भरावयाची आहे.

जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी नियमितपणे कार्यक्रमाचा आढावा घ्यावा व जिल्हयाचा मासिक प्रगती अहवाल ईमेल द्वारे व टपालाद्वारे विभागीय कृषि सह संचालक व आयुक्तालयास agriexten@gmail.com / agriexten@rediffmail.com वर पुढील महिन्याच्या ५ तारखेपर्यंत प्रपत्रामध्ये सादर करावा.

स्वाक्षरीत/-

कृषि संचालक

(विस्तार व प्रशिक्षण)

कृषि आयुक्तालय, म. रा., पुणे

प्रत:- माहितीस्तव सविनय सादर.

- १) मा.अपर मुख्य सचिव, कृषि व पणन, मंत्रालय विस्तार, मुंबई ३२
- २) कृषि उपसंचालक, मा.आयुक्त कक्ष, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे - १.
- ३) मा.व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ, प्लॉट-८, शास्त्रीनगर, अकोला.
- ४) विभागीय व्यवस्थापक, राष्ट्रीय बीज निगम, मार्केट यार्ड, पुणे.
- ५) कृषि संचालक (निवगुनि, कृप्रवनि, आत्मा) कृषि आयुक्तालय, पुणे
- ६) संशोधन संचालक, महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी, जिल्हा-अहमदनगर.
- ७) संशोधन संचालक, डॉ.बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापीठ, दापोली आपल्या विद्यापीठास भात पिक पद्धतीवर आधारित प्रात्याक्षिके ५० हे. व पिकपद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण १ या प्रमाणे कार्यक्रम देण्यात येत आहे. या बाबींपैकी पायाभूत/प्रमाणित बियाणे उत्पादन व पिक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण या बाबी सोयीच्या उपलब्धतेनुसार विद्यापीठ प्रक्षेत्रावर अथवा शेतकऱ्यांच्या शेतावर उपरोक्त नमूद केलेल्या कार्यपध्दती नुसार घेता येईल. भात पिक पद्धतीवर आधारित प्रात्याक्षिके ही बाब शेतकऱ्यांच्या शेतावरच राबवायची आहे. या बाबींसाठी लागणारे अनुदान जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी मार्फत आपणास उपलब्ध करून दिले जाईल.
- ८) विभागीय कृषि सहसंचालक, ठाणे/कोल्हापूर/पुणे/ नाशिक
उपरोक्त दिलेल्या सूचनानुसार आपल्या विभागात कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व सनियंत्रण करावे.
- ९) प्रकल्प संचालक, आत्मा , ठाणे/ रायगड/ पालघर/रत्नागिरी/सिंधुदुर्ग/ नंदुरबार/ अहमदनगर/
सांगली/कोल्हापूर.

स्वाक्षरीत/-

कृषि संचालक

(विस्तार व प्रशिक्षण)

कृषि आयुक्तालय, म.रा.पुणे

परिशिष्ट - १

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम सन २०१८-१९ (रु.लाखात.)

अ.क्र.	जिल्हा	१० वर्ष आतील सुधारित वाणाच्या बियाण्याकरिता		१० वर्ष वरील सुधारित वाणाच्या बियाण्याकरिता		एकूण बियाणे वितरण		भात पिक पद्धतीवर आधारित पिक प्रात्यक्षिके		पिक पद्धतीवर आधारित शेतकरी प्रशिक्षण		एकूण जिल्हानिहाय आर्थिक कार्यक्रम
		भौतिक (क्वि.)	आर्थिक (रु.लाखात)	भौतिक (क्वि.)	आर्थिक (रु.लाखात)	भौतिक (क्वि.)	आर्थिक (रु.लाखात)	भौतिक (हे.)	आर्थिक (रु.लाखात)	भौतिक (संख्या)	आर्थिक (रु.लाखात)	लक्ष (४+६+८)
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
१	ठाणे	५४७	१०.९४	२७४	२.७४	८२१	१३.६८	५००	४५.००	६	०.८४	५९.५२
२	पालघर	६१९	१२.३८	३०९	३.०९	९२८	१५.४७	६५०	५८.५०	७	०.९८	७४.९५
३	रायगड	१०५९	२१.१८	५३०	५.३०	१५८९	२६.४८	१०५०	९४.५०	१०	१.४०	१२२.३८
४	रत्नागिरी	६२४	१२.४८	३१२	३.१२	९३६	१५.६०	६००	५४.००	७	०.९८	७०.५८
५	सिंधुदुर्ग	६२६	१२.५२	३१३	३.१३	९३९	१५.६५	६००	५४.००	७	०.९८	७०.६३
६	नंदुरबार	१६७	३.३४	८४	०.८४	२५१	४.१८	२००	१८.००	२	०.२८	२२.४६
७	अहमदनगर	७८	१.५६	३९	०.३९	११७	१.९५	१००	९.००	१	०.१४	११.०९
८	सांगली	१५०	३.००	७५	०.७५	२२५	३.७५	१००	९.००	२	०.२८	१३.०३
९	कोल्हापूर	९३०	१८.६०	४६४	४.६४	१३९४	२३.२४	९००	८१.००	९	१.२६	१०५.५०
१०	को.कृ.वि. दापोली	०	०.००	०	०.००	०	०.००	५०	४.५०	१	०.१४	४.६४
एकूण		४८००	९६.००	२४००	२४.००	७२००	१२०.००	४७५०	४२७.५०	५२	७.२८	५५४.७८
प्रशासकीय खर्च												५.९६
एकूण												५६०.७४
		बियाणे वितरण १० वर्षी आतील वाण रुपये २०००/- प्रति क्विंटल,	बियाणे वितरण १० वर्षी वरील वाण रुपये १०००/- प्रति क्विंटल,					रु.९०००/- प्रति हेक्टर	(प्रति सत्र रु.७०००/- एकूण - २ सत्रासाठी) रु.१४०००/- प्रति प्रशिक्षण			

स्वाक्षरीत/-
कृषि संचालक
(विस्तार व प्रशिक्षण)
कृषि आयुक्तालय, म.रा.पुणे.

